

szében kezében tartani az irányítást önmagával szemben, szigorú következetességgel törekedvén az adatszerűsége, a biztos és bizonytalan tudás elválasztására és a funkcionális racionalitás megvalósítására az anyag összerendezésében. Ezért ajánlható mintául mindazoknak, akik hasonló problémák megoldásával küszködnek munkájuk során. Az olvasó pedig, akit a műhelymunka nehézségei természetesen kevéssé foglalkoztatnak, megbízható szövegű, adatgazdag és kiválóan használható könyvet vehet a kezébe. (Budapest, 2003, 694 l.)

DEBRECZENI ATTILA

A szubjektum teljessége felé (?) Tolcsvai Nagy Gábor: *Pilinszky János*

Tolcsvai Nagy Gábor Pilinszky-monográfiáját a befogadástörténet rövid áttekintése felől indítja, melynek során azonosítja a sajátjának vallott, „hermeneutikai alapozású” (19.) elméleti pozíciót, majd rátér a Pilinszky-életmű kötetéről kötetre haladó, elemző bemutatására. A kommentárok közül Tolcsvai egyetértőleg emeli ki Nemes Nagy Ágnes, Rónay György, Németh G. Béla, Szegedy-Maszák Mihály és a nyolcvanas évek végétől az irodalomelméleti érdekltségű kritikusok írásait. E nyomvonalon haladva a szövegeket érintő legfontosabb problémáknak maga is a szubjektum ontológiai kérdéseit, az élet abszurditását, a bűn és az Istenhez fűződő viszony kérdéskörét tartja (19.). Fontos és sok tekintetben véghezvitt célkitűzése, hogy az elemzés során kiküszöbölje az irodalmon kívüli szempontok alkalmazását: tökéletesen elszakad például az életrajz ihlette szövegelemzés hagyományától és kétségtelenül szövegközpontú értelmezést valósít meg. A monográfia nyelvezete világos, szakkifejezésekkel és idegen szavakkal nem túlterhelt, gondolatmenetei néhány kivételtől eltekintve nem szakmabeliek számára is követhetőek, jó értelemben véve ismeretterjesztő jellegűek. A kötet a Pilinszky-líra kapcsán a szakirodalomban eddig felvetődött megkerülhetetlen kérdéseket kivétel nélkül tárgyalja (ha szükséges, egyszerűen idézve a vonatkozó tanulmány gondolatmenetét), bár a hangsúlyokat nem a szövegvilág, hanem a szerző érdeklődése és tudásanyaga helyezi el.

A kötetről kötetre kronologikusan haladó monográfia a másodiktól az ötödik fejezetig a verseket is túlnyomóan (kötetbeli) sorrendben tárgyalja, és így sikerül elkerülne a motivikus elemzés csapdáját, amely a Pilinszky-kommentárok nagy részét foglyul ejti, jóllehet összefogottabban haladhatna az elemzés, ha az első fejezetben megjelölt szempontok köré szervezné mondanóját. A hatodik fejezet három kötet anyagát tárgyalja (*Szálkák, Végekifejlet, Kráter*) az imént számon kért szervezettséget megvalósítva, a versszövegek kommentárjai azonban felszínesnek és kissé elstettnek tűnnek a korábbi fejezetek elemzéseivel összehasonlítva. A monográfia egészének előnyére vált volna, ha figyelmét kevesebb szöveg elemzésére összpontosítja, és ha a számtalan idézetnél – amelyek főként a negyedik fejezettől lehetővé teszik, hogy szinte Pilinszky-kötet kézbevétele nélkül haladjunk végig a könyvön – megjelöli, hogy a költeményt egészében emelte-e a főszövegbe. A különböző műnemeket Tolcsvai olyannyira elkülöníti egymástól az értelmezésben, hogy nemcsak külön fejezetekbe utalja azokat (esszé: I., líra: II–VI., próza és dráma VII.),

hanem a számos, szövegszerű egyezés konstatálására szorítókozó és a versek értelmezését leegyszerűsítő Pilinszky-tanulmány tanulságán okulva igyekezik lehető mértékben elkerülni a kapcsolatteremtést az esszéik és a költemények szövegvilága között. A prózai és a drámai alkotások elemzése meglehetősen háttérbe szorul, némiképp jogosan, az életmű belső hangsúlyainak köszönhetően, e fejezetben a szerző saját, illetve műfajspecifikus szempontokat nem vezet elemzésébe.

Tolcsvai a költői szövegek szubjektumát illetően párhuzamosan két egymást kizáró tendenciát igyekszik kimutatni az életmű egészében. A könyvben ugyanis már a Pilinszky-líra befogadástörténetét röviden áttekintő értékeléstől kezdődően kulcsfontosságú szerepet kap Szegedy-Maszák Mihály 1982-ben készült bírálata (14–15.). *A szenvedő misztikus* címmel megjelentetett, Radnóti Sándor monográfiáját tárgyaló írás központi gondolata, hogy a „romantikus önfelnagyítás hagyományának” megtagadásához, az „irodalomtörténeti fordulat” megtételéhez Pilinszky költészetét a misztikus irodalom azon meggyőződése vezette el, hogy a személyiség gátolja a kapcsolatot evilági és transzcendens között.¹ E kijelentés nyomán – egyetértésben Kulcsár Szabó Ernő (és a nyomában született elemzések) megállapításával, amely a Pilinszky-líra irodalomtörténeti jelentőségét a vallomás személyességét korlátozó beszédmódban ragadta meg² – a „személytelenítés” fogalmát Tolcsvai nemcsak az „autentikus lét” feltételeként azonosítja a költői szövegekben (161.), de a versek mércéjévé is emeli. Ez a talán túlhangsúlyozott szempont akkor válik terhessé, amikor a szerző a *Próza, dráma* című fejezetben tárgyalt írásokat is elsőként ennek segítségével veti össze a lírakötetek anyagával (172., 174., 177.). Nehezen összeegyeztethető ez a közelítésmód, továbbá a *Harmadnapon* című kötetben helyesen észlelt központ nélküli, illetve több központú költemények kiemelése (56.) és a szubjektum eltárgyiasításáról szóló gondolatok (pl. 91., 92.) az első fejezet címének metaforájával („Úton levés a szubjektum teljessége felé”), amelyet a könyv egésze az életmű irányaként jelöl meg³ Karl Rahner szubjektumfogalmára alapozva: „Ki-ki akkor éli át saját egzisztenciájának alapjában a szövege eredeti értelmében vett felelősséget és szabadságot, ha észleli, hogy szubjektum – tehát oly létező, akinek a léte a transzcendencia eredményeként felbonthatatlan egység és önmagának-való-jelenlét a végtelen lét előtt –, ha tettét a szubjektum tetteként éli át (noha arra nem tud ugyanígy reflektálni)”⁴ (55.). Könyve utolsó, összegző fejezetében azonban Tolcsvai szerencsésen elszakad a rahneri szubjektumfogalomtól, és izgalmasan, összefogottan tárgyalja a lírai én módosulásának különböző állomásait az életműben.

Az elemzések során a szerző túlnyomórészt kiemeli, hogy a tárgyias líra alkotásaihoz sorolható-e a szóban forgó szöveg. A könyv nem foglalkozik különösebben e beszédmód részletesebb elemzésével, a fogalom használatokor megelégszik a következő, kérdéses érvényesíthetőségű és tartalmú, egymásnak ellentmondó tömör meghatározásokkal: „tárgyiasság (dolgok igen pontosan ható nyelvi megnevezése)” (37.), illetve később a *Trapéz és korlát* című vers kapcsán: „szeretet és bűn egymásmellettsége teszi tárgyiassá (eltávolodó és önmagába záródó, nehezen megismerhető entitássá) a beszélő számára az égi végtelent” (44.). Máshol némiképp homályos és befejezetlennek tűnő összegzések olvashatók, mint például: „a transzcendencia ... reprezentációja lesz... [többek között – B. M.] az emberi vagy pusztá tárgyi entitások, amelyeknek a világba vetettsége a lírai beszélő legfőbb viszonyulása” (39.), vagy olyan meghatározások, amelyek szinte bármely irodalmi szövegről elmondhatók: „a leírás és eseménybeszélés részleges és a tárgyias, objektív lírának megfelelően a nyelvre, a nyelvi jelentések, jelentésszerkezetek által hozzáfér-

hetővé tett imaginációra épül” (72.). (Az objektív líra kapcsán számos szöveghely él az imaginárius, imagináció fogalmaival. Zavaró lehet, hogy e kifejezések felváltva szerepelnek köznapi értelemben, ’látomás[os]’ jelentéssel, a fiktív kifejezést kerülve, de tulajdonképpen annak szinonimájaként és végül iseri szakkifejezésként.⁵) Nem egy fogalmazásmód továbbá arra enged következtetni, mintha egymást kizáró vagy legalábbis egymás érvényességét korlátozó, illetve egymástól elkülöníthető lenne a tárgyias és a metaforikus beszédmód. Az *Egy arckép alá* című költemény elemzésében olvassuk: „A versszöveg a világban-benne-lét Pilinszky-féle értelmezését, a végletes belevetettséget a dolgoknak a tér-idő kontinuumba való belevettségével reprezentálja, tárgyias jellege mellett is némi-képpen metaforikusan” (92.); a *Harbach 1944. Francia fogoly, Frankfurt* című versek pedig „a tárgyias és a metaforikus összetevők átlátható egybeírásával” írják le a világban-benne-lét fokozatos leépülését (70.).

A Pilinszky-líra méltatásában Tolcsvainál is fontos szerepet kap, hogy a költő hozzájárult a magyar irodalomnak az európaiba való visszakapcsolásához (10.). Ezt a kijelentést azonban csak néhány elszórt, utalásszerű névsor hivatott igazolni, jóllehet maga is hiányolja például Béládi Miklós elemzéséből a francia egzisztencializmus vagy Simone Weil hatásának szemügyre vételét (14.). A könyvbeli értelmezések a poétikainál erősebb, érezhetően biztos lábakon nyugvó nyelvészeti alapozást kapnak a funkcionális és kognitív nyelvészet elméletétől és szövegelemző gyakorlatától. Ez az elemzésnek egyéni szint kölcsönző megközelítésmód igen termékenynek tűnik, amikor a versek időszerkezetéről, a személytelenítés és tömörítés grammatikai eljárásairól esik szó. Nem gazdagítja azonban feltétlenül a Pilinszky-líráról alkotott képet a fogalmi metaforáról szóló többszörös kitérő (87–88., 156.) és a langackeri *base* és *profile* elmélete (92., 100.).

Tolcsvai szerint az értelmezés alapvető tényezőjévé kell tenni a teljes életmű viszonyát a művészethez, kultúrához és a katolicizmushoz (20.). A könyvben e három irány közül messze a legnagyobb figyelmet és súlyt az utolsó szempont kapja. Az ilyen vonatkozásúnak ítélt szöveghelyek kommentárjának teológiai háttéréül szinte kizárólag a rahneri transzcendentális teológia szolgál, amely megközelítés addig tekinthető helyénvalónak, amíg nem szolgál poétikai következtetések támpontjául, mint például a fent említett szubjektumértelmezés esetében. A monográfia visszatérő, kissé felszínesnek tűnő fogalma⁶ az ún. „iskolás teológia”, amelynek kapcsán Tolcsvai kimutatja, hogyan képesek a versszövegek meghaladására, bár minden esetben figyelmesen meg kell választanunk, hogy a skolasztikus hagyományt, az inkább állító, mint kérdező teológiát, vagy pedig nem reflektált hittani tételek holt, hitből nem táplálkozó tárházát értsük-e rajta. Még inkább zavarba ejtő, amikor az *Introitusz* című vers egyik sorának „megszemélyesítését”(?) Isten „emberi lényhez hasonlítását” („midőn szemét az Isten is lehúnyja”) a szerző elmarasztalólag utalja ebbe a kategóriába (134.), holott ez a költői kép igen távol áll a fogalom fent jelzett valamennyi értelmezésétől. Helyesebbnek látszana, ha a vers kapcsán az isteni személyek egyidejű egységére és megkülönböztetésére világítana rá a szerző, vagy akár az *unio hypostatica* paradoxonára, amelyet máshol talán kevésbé indokolhatóan részletez. A könyv többszörösen kiemeli a bűn kérdésének jelentőségét a Pilinszky-életműben. Tisztázandó azonban, hogy Schein Gábor itt idézett, József Attila-i örökségként tárgyalt „egzisztenciális bűn” fogalma⁷ az eredendő bűn fogalmához közelíthető – szemben Karl Rahner utalt bűnfogalmával, amely szubjektív bűn, szabad akaratból hozott döntés eredménye.⁸ E kétféle bűn összjátéka és feszültsége igen fontos kérdése Pilinszky szövegeinek, de lírájához kétségtelenül közelebb áll József Attila bűnfogalma, mint Rahneré.

Németh G. Béla és Schein Gábor tanulmánya nyomában⁹ a szerző szükségesnek érzi apokaliptikus és eszkatológia kettősségének, változó hangsúlyainak követését a szövegekben, de míg az apokaliptikus fogalmát termékenyen képes az elemzésekre építeni, az eszkatológia fogalmát a *Harmadnapon* kötet kommentárjában (51–52.) a modern teológia nyomán kitágítja és eljövendőre vonatkozása mellett Krisztus feltámadásával megkezdődő szüntelen jelenvalóságát hangsúlyozza (a monográfia a feltámadás helyett több ízben a keresztthalál eszkatologikus jellegét emeli ki). Ebben az értelemben azonban a Pilinszky-líra számtalan darabjával könnyedén összefüggésbe hozható és nem feltétlenül kapcsolható már a versszövegek apokaliptisztól az eszkatológia felé tartó irányának Schein Gábor által kifejtett koncepciójához.

Összegzőként a monográfiáról elmondható, hogy a Pilinszky-szakirodalom alapos ismeretéről tesz tanúságot, megpendíti e költészet kapcsán felmerülő legfontosabb kérdéseket, óvakodik az értékítéletektől és a költemények esetén szövegcentrikus megközelítésre, nemegyszer „szoros olvasatra” buzdít. Sikeresen eltávolítja az olvasót a Pilinszky-értelmezésekben felgyülemlett számos téves beidegződéstől, és ha alternatívaként felkínált bizonyos kijelentéseivel nem értünk is feltétlenül egyet, elénk tárja a Pilinszky-szöveg univerzum számos és nem csak kanonizált darabját, olvasásra, vitára, továbbgondolásra buzdít.

(Pozsony, Kalligram, 2002 [Tegnap és ma. Kortárs magyar írók], 200 oldal)

BARTAL MÁRIA

1 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Radnóti Sándor: A szenvedő misztikus*, ItK, 1982, 499.

2 KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Bp., Argumentum Kiadó, 1994, 32. (Irodalomtörténeti Füzetek 130.)

3 Például 24., 54., 151., 159., 162., 177.

4 Karl RAHNER, *A hit alapjai*. Bevezetés a kereszténység fogalmába, Szeged, Agapé Kiadó, 1998, 40.

5 Ehhez lásd: Wolfgang ISER, *A fiktív és az imaginárius*, Bp., Osiris Kiadó, 2001.

6 Lásd 25., 52., 75., 134.

7 SCHEIN Gábor, *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében*, Bp., Universitas Kiadó, 1998, 204.

8 Karl RAHNER, Herbert VORGRIMLER, *Teológiai kisszótár*, Bp., Szent István Társulat, 1980, 72. idézi TOLCSVAI, 161.

9 NÉMETH G. Béla, *Az apokaliptikus közelében. Pilinszky János: Apokrif = Úó, Századutóról – századelőről*. Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok, Bp., Magvető Kiadó, 1985, 432–452.

SCHEIN Gábor, *i. m.*, 187–209.

Az átutazóról

Szilágyi Zsófia: *Ferdinandy György*

A *Tegnap és Ma* monográfiatorozat szerzőinek feladata többszörösen nehéz. A kortárs magyar írók munkásságáról a megfelelő hatás- és a kritikátörténeti távlat hiánya miatt, a még nem teljes formájában megmutatkozó szerzői életmű elrendezésének nehézségei mellett, illetve a kanonizációs felelősség terhével mérleget készíteni igen nagy kihívást jelent a monográfusnak. Ezt a nehézséget csak tovább fokozza a jelen tudománytörténeti